

עקרונות לשימושי קרקע למטרות נופש ובילוי

רחבי העולם מכירות בחשיבות הפנאי להתפתחות הגופנית, החברתית, הנפשית והשכלית של האזרח ומתן אפשרות של חופש בחירה, סיפוק אישי והגשמה עצמית. על-כן זכותה, וחובתה, של החברה הישראלית להיות מעורבת בעיצוב דמותה על-ידי הצעת אופציות לאזרחיה והעשרתן. גישה זו איננה בגדר התערבות בחיי הפרט, כי אם מעורבות לשיפור חייו.

הדרישה לשטחי נופש בחק הטבע

ככל שהשטחים האורבניים הולכים וגדלים בישראל, יותר שטח נדרש לתעשייה, למסחר, לתחבורה ולשיכון. לכן הגידול בא כמעט תמיד על חשבון שטחים פתוחים בחיק הטבע, יפי הנוף ועושר החי והצומח המצויים בהם. בדרך כלל, ההתפתחות העירונית-תעשייתית היא מהירה, ואין בצידה התחשבות בצרכי שימוש קרקע בחיק-הטבע, היכול לשמש את האדם לצרכי נופש פעיל או סביל.

לשם הבנת הצרכים, מן הראוי להגדיר את המושגים הרלבנטיים הקשורים לבעיה זו. **שעות הפנאי** — זמן הנותר לאדם לאחר הוצאת זמן לצרכי קיום (שינה, עבודה, אכילה וכו') ואילוצים שונים (טיפול בבית ובמשפחה וכו').

נופש — כל פעולה (נופש פעיל) או חוסר פעולה (נופש סביל) המתרחשים על-ידי סיפוק אישי של הפרט הנובע מכך, היכולים לתת ביטוי לצרכים והחפצים יצירתיים, שכליים, נפשיים, חברתיים או גופניים, או שילוב כל-שהו של אלה, ובתנאי שעשייתם ע"י הפרט איננה מפריעה לבני-אדם אחרים. פעולות נופש פעיל או סביל באות הן כפיצוי על חוסר

הפנאי הולך וכובש מקום מרכזי בחיי האדם בחברה המודרנית, ובכלל זה ישראל. כמות הזמן הפנוי גדלה בישראל עקב חופשות ארוכות יותר מאשר בעבר, מדיניות פרישה לגימלאות, וחגים. עם הנהגת שבוע עבודה של חמישה ימים — צפוי גידול רב נוסף של שעות הפנאי.

גידול זה של זמן יוצר בעיות שונות, שעל החברה הישראלית לתת את דעתה עליהן. ניתן למצות בעיות אלה כדלקמן:

- גדל והולך חוסר הסיפוק בחיי העבודה ומתגבר המתח בחיי היום-יום אצל אזרחים רבים. חשיבותו של הזמן הפנוי, שבו פועלים אנשים מתוך חופש בחירה, הולכת ונעשית מוחשית יותר.

- בעיה זו של חוסר סיפוק בחיי העבודה — מחייבת פתיחת אופקים לניצול נכון של הפנאי, כדי שיהיה בכוחם של האנשים לעבוד יותר טוב ולהחליף כוח אחרי העבודה.

- החברה הישראלית נעשית יותר ויותר חברה חסרת פעילות גופנית, יצירתית וחברתית, חברה שיש בה צפיית-יתר בטלוויזיה ושקיעה בתרבות פסיבית. היעדר פעילות גופנית ברמה נאותה קשור בין השאר לתפוצה נרחבת של מחלות לב, כמור-כן געדרת ה-אוכלוסיה מיזמניות וידע לניצול מגוון של הפנאי.

- ישראל נעשית יותר ויותר חברה אורבנית, המאופיינת על-ידי בעיות סביבתיות כמו פגעים אקולוגיים, רעש וזפיפות. איכות תרבות הפנאי בחיק הטבע שתאפשר לפרט להגיע לרגיעה ולהרפיה הולכת ונעשית חסרה בישראל.

כל החברות המודרניות-התעשייתיות ב-

כלשהו הקיים בפעילויות הפרט בשעות ה-
עבודה, והן כגלישה מתוך פעולותיו בשעות
העבודה אל שעות הפנאי.

מימוש צרכי הנופש, הן הנופש הפעיל והן
הנופש הסביל (מנוחה, הרפייה), יכול לבוא
לידי ביטוי חשוב במיוחד בחיק-הטבע, ומכאן
הצורך בהבטחת „שטחים ירוקים” למטרות
אלה.

יותר ויותר מתכננים חברתיים ופיסיים מו-
דעים לצורך להבטחת „שטחים ירוקים” כ-
אלה, וכן גישה נאותה אליהם. אולם מודעות
זו מלווה בידיעה שצורך זה לא מושג מאליה
במהלך הטבעי של ההתפתחות. מסיבה זו
יש צורך במאבקים על שימור קרקע למטרות
נופש, תוך כדי קביעת עובדות בשטח וכן גם
לאחר שהן נקבעו. הבעיה מוחרפת במיוחד
לאור העובדה, ששטחי נופש אפקטיביים נמ-
צאים בהצע נמוך מן הרצוי, והביקוש לתוספת
שטחים נמצא בעליה מתמדת. יש לציין, ש-
המצאותם של שטחי נופש בחיק וברמה מת-
אימים קשור בתודעת הפרט לתחושת איכות
סביבה ואיכות חיים גבוהה יותר. הגנה על
שטחים אלה וקיומם — משמרת נכסי טבע
לשימוש והנאה של אזרחים בהווה, ולדורות
של אזרחים בעתיד.

לאור דברים אלה, ברור שהטיפול בשטחים
בחיק הטבע למטרות נופש קשור בצורה
הדוקה לבעיות שימור הקרקע והגנתה, ו-
פיתוח גאות של תוכניות אב ותוכניות מתאר
למדינת ישראל — ברמה ארצית, איזורית
ומקומית.

שטחים פתוחים בישראל

הגדרת „שטח פתוח” היא קשה. משום
המצאותם של סוגים רבים ושונים של שטחים
פתוחים.

במושג „שטחים פתוחים” ניתן לכלול גם
שטחים חקלאיים, שטחי בור, יערות וחופי
רחצה, וגם שטחים בלתי בנויים בערים וב-
ישובים, רחובות, מדרכות, שטחי חניה, וה-

קרקע בחצרות בתינו, ואף מרפסות הבתים
עצמם. שטחים פתוחים ניתן לאתר גם על
גגות שטחים ומקווי-מים ואגמים.

אולם, קיימים שטחים פתוחים רצויים ו-
בלתי רצויים למטרות נופש, והדבר תלוי ב-
מידת האפשרות לשימושם למטרות אלה. רחוב
מוקף שדרות עצים, ומגרש פנוי ומגונן —
יכולים להפוך לשטחי נופש בתוך הערים, ב-
עוד שרחוב חשוף ומגרש פנוי בלתי-שמיש
אינו יכול לשרת מטרה זו.

ניתן, איפוא, להגדיר שטחים פתוחים ב-
עיקר לפי שלושת הסוגים הבאים:

● שטח פתוח עירוני: שטח פתוח הקיים
בתוך שטח אורבני, קרוב למקום המגורים,
העבודה וחיי היום-יום, המשרת צרכים שונים
שבעיקרם אינם צרכי נופש.

● שטח פתוח לנופש: שטח הניתן ל-
שימוש כ„ריאות ירוקות” לאיזור אורבני, ב-
תוך העיר או מחוץ לה, שבה יכול הפרט ל-
הביא לידי ביטוי את צרכיו בנופש פעיל ונופש
סביל, כמוגדר לעיל. שטח זה מציע אפשרויות
של פעילויות מאורגנות או בלתי-מאורגנות
במשחק, ספורט, הליכה, צפייה בבעלי חיים
ובצומח. כאן הפרט יכול לשפר את כושרו ה-
גופני, להתנסות בחוויה אסתטית או להש-
תחרר ממתחים.

● שטח פתוח למטרות שימור קרקע:
שטח המשומר בעיקר כדי לקיים צרכים אקו-
לוגיים, ולהביא לאיזון בין היסודות השונים
שבטבע כמו אדמה, מים ואויר, ונשמר בו אי-
זון בין פעילויות אנושיות שונות כחקלאות,
דיג, צייד, ייעור, הספקת מים וכדומה. אם-כי
גם בשטח זה יכול הפרט לנפש, מטרתו ה-
עיקרית של השטח המשומר (כמו שמורת
טבע) איננה בהכרח להביא לידי נופש פעיל
או סביל.

בישראל, שטח המדינה בתחומי הקו הירוק
הינו 20,700 קמ"ר. 60% משטחה של ישראל
הם שטחי מדבר. אף-על-פי ששטחי מדבר
הם מרתקים מבחינה אסתטית-גיאומורפולו-

לחופשה שנתית. אם תתפתח ותזול התחבורה האווירית, יהיו גם שטחים של „שעת טיסה“ „קרובים לבית“ לתושבים הגרים במרכז ה-ארץ, החפצים לרדת דרומה (אילת). מצד שני, נטילת חופי הרחצה המקסימים של סיני — הפחיתה שטחי נופש מן המשובחים וה-מבוקשים ביותר בישראל, והגבירו לחצים ו-דרישה לשטחי נופש חילופיים בצפון הארץ. לאור כל אלה, נראה שיש מקום לברר מהם קווי-המדיניות לשימור קרקעי למטרות נופש, העונים על העקרונות הבאים:

- ✱ להבטיח שטח נופש בחיק הטבע לצרכי האוכלוסיה כיום, ואלה הצפויים לקראת סוף-המאה הנוכחית.
- ✱ לשמר אוצרות ונופי טבע.
- ✱ לכוון גידול עירוני בצורה יעילה, ש-יבטיח גם צרכי הנופש בחברה מודרנית.

עקרונות לקווי-מדיניות להבטחת שטחי נופש

העקרונות הבאים, הבנויים למעשה על הגיון פשוט, מתאימים לכל חברה המעוניינת להב-טיח איכות חיים באמצעות נופש לאזרחיה. שימוש בעקרונות אלה הוא חיוני להשגת הקצאה מאוזנת של קרקע, שתענה על צרכי האוכלוסיה החברתיים, הגופניים, הנפשיים והכלכליים.

- ✱ הזדמנויות לכל — יש לוודא הבטחת שטחי קרקע שיהיה נוח לגשת אליהם, וכל סוגי האוכלוסיה (מבחינת מין, גיל, מצב כלכלי, אתניות) וכן בעלי מיגבלות גופניות — יוכלו להשתמש בהם.
- ✱ מפגרות חוקיות — יש לוודא מצי-אתה של מסגרת חוקית להבטחת מכסות קרקע ומתקני נופש, כולל תקנות מקומיות, הדור-שות הקצאת שטחי נופש וגנים ברשויות מקו-מיות ואזוריות, שכונות ושיכונים, וכן שטחי גנים לאומיים ושמורות טבע לאומיות.
- ✱ הערכת המשאכים הטבעיים והמלאכו-תיים — איסוף נתונים וניתוחם חייב להיעשה

גית, ובהם שטחי פלורה ופאונה נדירים — האפשרויות לנופש פעיל או סביל בהם מוג-בלים על-ידי אקלימם הקשה בחלק מעונות-השנה, מחוסר צמחיה ומים והיותם בלתי נו-חים לגישה לחלקים נרחבים של הציבור.

40% הנותרים של הקרקע בישראל עומדים לרוב שאר השימושים של חברה מודרנית, כולל שטחים עירוניים בשביל למעלה מ-85% מן האוכלוסיה, רק כ-4,000 קמ"ר הם מעו-בדים, ושטחים אלה מנוצלים לייצור חקלאי בצורה שאיננה מאפשרת שימוש בהם לצרכי נופש.

נתון חשוב אחר קשור בעובדה, שלמעלה מ-90% משטחה הכללי של ישראל הם ב-בעלות ציבורית — של המדינה או של ה-קרן-הקיימת. בשני המקרים מנוהלים שטחים אלה על-ידי מינהל מקרקעי ישראל, אשר עשוי לסייע בגיבוש עקרונות והקצאת שטחים למטרות נופש.

הבעיות של תכנון למטרות נופש שיעמדו בפני הגופים המתכננים והמקצים שטחים נוב-עות מבעיות גידול האוכלוסיה, הכנסה, פנאי ומוביליות. ככל שתגדל האוכלוסיה וצפיפותה, ככל שתעלה ההכנסה הפנויה, יגדלו שעות הפנאי ותגבר המוביליות של כל אדם כתוצאה מהמצאותו של רכב פרטי לרשות מספר גובר והולך של משפחות בישראל, יגברו הלחצים ויגדל הביקוש לשטחי נופש בחיק הטבע, בד-בד עם הלחצים והביקוש לשטחי דרכים ו-כבישים, שטחי מסחר ותעשייה ושטחי מגורים. כתוצאה מצורתה הגיאוגרפית של ישראל, יתרכזו רוב אלה בשטח „גקניקי“ צר מצפון לדרום, ובעיקר לאורך מישור החוף, שיהפך בהדרגה לשטח אורבני רצוף, מגבול מצרים ועד לגבול הלבנון.

שטחי נופש נאותים, „קרוב לבית“ למטרות נופש של ימי-חול — נחשבים שטחים מרו-חקים מן הבית ברדיוס של כ-50 ק"מ (כשעה אחת של נסיעה ברכב). שטחים רחוקים יותר הינם שטחים מתאימים יותר לסוף שבוע או

אוכלוסיה אחרות שהינן מוגבלות בתנועתן. ✪ איכות הקרקע — הקרקע חייבת להיות מתאימה למטרה שלה נועדה. יש להבטיח שקרקע שהוקצתה על-ידי מפתחיה למטרות נופש, לפארקים ולצורך שימור הקרקע — לא תהיה קרקע שולית, שתישאר לאחר שהוקצו קרקעות לצרכי מגורים, מסחר ותעשייה. אד-רבא — נופש חייב להיות מבוצע במקומות נעימים, נוחים, מעניינים ומיוחדים, ואלה לא ניתן למצוא בכל מקום.

✪ מעורבות תושבים — רצוי שתהא מעורבות נרחבת ככל האפשר של התושבים בי-שיתוף עם הגופים המתכננים באיזורים שבהם יש כוונה לפתח מתקני נופש — באמצעות מועצות והתארגנויות תושבים שכונתיות או איזוריות. בקנה מידה ארצי — רצויה מעורבותם של גופים כחברה להגנת הטבע, המועצה לארץ ישראל יפה, האגודה לתרבות הפנאי והנופש וכדומה. כל אלה מבטיחים שמירה על האינטרס הציבורי.

✪ שיתוף עם סוכנויות אחרות — רצוי שהגוף המתכנן ישתף פעולה ויתאם את תוכנו עם סוכנויות אחרות האחראיות לתכנון ולמינהל ו/או הפעלה של מתקני הנופש. אלה כוללים רשויות ממלכתיות כמו גנים לאומיים, שמורות טבע, ספורט וחינוך-גופני, פיתוח תיירות וכו'.

✪ תיאום עם מתקני בתי-הספר — רצוי ששטח נופש במישור השכונתי והמחוזי יתוכנן ונבנה בתיאום עם המערכות המתכננות והמפעילות בתי-הספר. תיאום זה עשוי למנוע כפילות בהקצאת שטחים, להבטיח שימוש יעיל יותר במתקנים, ולהקנות לשטחים המקיפים את בתי-הספר אופי של פארק ציבורי. תיאום כזה יכול לכלול תכנון משותף, מימון, תוכניות נופש ופנאי משותפות לרווחת הציבור כולו, ואחזקה משותפת של המתקן. גישה זו הופכת את המתקן לבית-ספר קהילתי, דהיינו, בית-ספר המשרת לא רק את אוכלוסיית התלמידים בשעות הלימודים ולאחריהם, כי אם גם את

לגבי כל שטח בישראל. כדי להבטיח מידע מירבי לגבי נתונים כמו: מקורות מים, שטחי ביקור, חורש ויער טבעי ומלאכותי, שטחי ביצות, הרים, רכסים וקניונים, שטחים אקולוגיים ייחודיים מבחינת איכות הגוף, ההיסטוריה והארכיאולוגיה, שטחי חול דיונות, שטחים ריקים ומכרות נטושים — שניתן להסב כ-מטרות נופש. במקומות שבהם יש מחסור חריף בקרקע — יש לחתור להגיע לשימוש בשטחי ציבור שונים — כמגרשי חניה, מאגרי מים מלאכותיים וכו'.

✪ תכנון עתירי — רכישה והבטחה של שטחי נופש לעתיד מבוססת על תכנון אב-הלוקח בחשבון צרכי האוכלוסיה בעתיד, אך אילו חייבים להיעשות בהווה. קרקע שאיננה נרכשת או מובטחת כיום — ייתכן שלא ניתן יהיה להשתמש בה בעתיד — הן משום הקצאתה למטרות אחרות, והן משום מחירה הגבוה.

✪ הגדרת רמות אחריות — רמות אחריות יש להגדיר במדויק ככל האפשר. עליהן להיות מוסמכות על-ידי כל הגופים והמוסדות הממשלתיים והפרטיים, כדי למנוע כפילויות בשטחים ובמתקנים.

✪ פיזור נכון — יש לוודא פיזור שטחי נופש ומתקני נופש בכל רחבי המדינה. עליהם להיות ממוקמים באורח מרכזי ביחס ל-אוכלוסיה אותה הם מיועדים לשרת, ועליהם להיות בעלי גישה נאותה לרכב ציבורי ופרטי כאחת.

✪ גמישות בתכנון — התכנון הספציפי של כל שטח נופש חייב להיות גמיש ככל האפשר, כדי לשקף דפוסי התנהגות וצרכים משתנים והתאמת המתקנים לצרכים אלה. עקרון זה מחייב המנעות מהשקעות במבני קבע ובמתקני קבע.

✪ התחשבות במגבלות מיוחדות — יש להקדיש מאמצים מיוחדים להבטיח גישה נוחה למתקני נופש, ושימוש נאות בהם — לקשיים, למוגבלים גופנית, לילדים — ולקבוצות

אישי לפרט, הנובע מניצול נכון של שעות הפנאי.

✱ הבטחת מפלט החיים האורבניים.

✱ הבטחת אפשרויות לנפש פעיל — מצד רגיעה ומנוחה.

✱ סיפוק הזדמנויות העונות על טעם ועניין של האוכלוסיה כולה.

✱ מניעת ניגודים בין דרישות שימוש שונות בתוך שטחי הנופש (מנוחה לעומת פעילות) ובין נפש לשימושים אחרים (מלוכה נאות, תעשייה, מגורים וכו').

✱ הצעת אפשרויות לנפש משפחתי.

✱ הצעת אפשרויות לשיפור כשרים גופניים ושיפור בריאות הציבור.

✱ הבטחת גיוון בהיצע פעילויות על שטחי הנופש השונים.

כאמור, ככל שתתקדם המודרניזציה של מדינת ישראל וכניסתה לעידן התעשייתי — יגדלו לחצי הציבור להבטחת אפשרויות לשיפור איכות החיים בשעות הפנאי. שטחה הקטן ומידותיה הצרות של המדינה יחריפו את הבעיה כתוצאה מהאורבניזציה שתלך ותגבר, הן בשטח והן במספר האוכלוסין שתתגוררו בשטחים האורבניים.

כדי לענות על צרכי הפרט ברוחה ובאיכות חיים — מוטלת חובה על הגופים המתכננים את שימושי קרקעות המדינה להקצות בעוד מועד שטחים מתאימים לנופש ותרבות פנאי, ולשריינם לצרכי הדורות הבאים. במאמר זה הוצעו עקרונות אחדים לפעולה חיונית זו, ויפה שעה אחת קודם.

הציבור כולו, כולל עקרות בית, קשישים, מוגבלים ומשפחות שלמות — בשעות שונות של היום, לפי תכנון מתואם.

✱ הבטחת שטחי נופש מפני „נגיסות” — קיימת נטייה מתמדת מצד רשויות מקומיות ואיווריות שונות לנגוס בשטחים שהוקצו לנפש, על-ידי הקצאת שטחים מתוכם למטרות אחרות (תיירות, תעשייה, מגורים, כבישים, מתקני ציבור וכו'). „נגיסות” כאלה ניתן להבטיח על-ידי חוקים מיוחדים, הקובעים שאין לנצל שטחים אלה לכל מטרה אחרת, כפי שהדבר נעשה לגבי שמורות טבע וגנים לאומיים. כמו כן רצוי שחוקים מיוחדים כאלה יבטיחו גם את אופיים של השימוש והבנייה בתוך הפארק, כדי לשמר את אופי הנוף, ההתכנסות והקרקע.

✱ תשומת לב מיוחדת לשטחי נופש באזורים אורבניים — עקב הבעייתיות של הפיתוח האורבני הצפוף, תשומת לב מיוחדת חייבת להינתן להבטחת שטחי נופש בתוך אזורים אורבניים, לפי קניי-מידה מוכרים, המקצים שטחים ומתקני נופש ספציפיים על בסיס של גושים, שכונות, קהילות, אזורים, וכן שטחים למתקנים מרכזיים (איצטדיונים וכו').

סיכום

אפשר לסכם את מטרות פיתוח קרקעות ושטחי נופש בישראל כדלקמן:

- ✱ פיתוח רחוקה גופנית ונפשית לכל האוכלוסיה.
- ✱ הבטחת הזדמנויות להפקת הנאה וסיפוק